

Notat - Øvre Eiker Kulturminneråd

Vedr.: Rapport fra Riksantikvarens kurs "Hus og landskap", del 2

Dato: Til møte 3/3-2010

Av: Bent Ek

Andre samling 11. - 12. februar 2010

Kursleder: Arne Lie Christensen

Deltakere fra Kulturminnerådet var Nils Petter Hobbestad, Marit Wergeland Skarra og Bent Ek

Dag 1. Torsdag

Foredragsholderens innfallsvinkel var et beskrivende (verdinøytralt) prosessperspektiv på landskapet – landskapet er i stadig i endring. Samtidig må en skille mellom det rent deskriptive (det fysiske landskapet) og det kognitivt landskap: "landskapet i våre hoder". Måten en leser et landskap på vil alltid være individuelt, avhengig av den enkeltes relasjon til landskapet og kjennskap til historien (landskapets historiske dybde).

Flyktige elementer påvirker alltid landskapet: årstider, værforhold, naturkatastrofer – men dette har tradisjonelt blitt skildret mer av kunstnere og forfattere enn av vitenskapen. Årssyklusene har alltid vært bestemmende for kulturlandskapet. Dessuten har endringer i tilgangen på ressurser også vært viktig (eks sildefisken). I tillegg til fysiske spor er stedsnavn en viktig del av kulturlandskapet.

Eksempler på kulturpåvirkede økosystemer er styving av trær (høsting av lauv til dyrefôr) og slåtteeng med blomster. Slike landskap er ikke "naturlige" og må vedlikeholdes for ikke å komme i ulikevekt.

Naturdeterminisme blir en forenkling - menneskenes kulturelle bagasje vil alltid spille inn når det gjelder hvordan en utnytter naturressursene. Kulturlandskapet formes i et samspill mellom natur og kultur - problematisk å si at noe er "naturlig".

En kan skille mellom "vertikalt blikk" (kronologisk endring over tid) og "horisontalt blikk" (sammenlikning av ulike landskap på et gitt tidspunkt).

En kan snakke om soner i kulturlandskapet (for eksempel mellom mannsarbeid og kvinnearbeid), linjer i landskapet (ferdselsveier) og sentrale punkter eller "magneter" (kirken, båtstøa o.s.v.)

Grøfting og vassdragsregulering har påvirket kulturlandskapet ved å gi økt areal som kan dyrkes eller bebygges – skaper nye "soner".

Industrialiseringen skapte nye ”magneter”: jernbanestasjon, meieri, turisthotell, legekantor o.s.v.

En del ”seige” (stabile) strukturer er imidlertid nedfelt både i kultur og landskap.

Historiske faser i landskapet fra 1700-tallet til i dag ble illustrert med lysbildeserien "Spadens, plogets og traktorens landskap". fra Bjerkrheim-vassdraget. Hammskiftet førte til utskifting - gamle steingjerder og slåtteeeng forsvinner.

Dag 2. Fredag

Fra produksjon av mat til produksjon av opplevelse? Bondens landskap i et langt perspektiv.

Jordbrukslandskapet har som regel bare vært en del av "bøndernes landskap" - attåttnæringene har ofte vært viktige. Kombinasjonsbruk med sjøfart,/fiske. Og skogbruk/industri/håndverk - kvinnearbeid var ofte knyttet til bruket og ga stabil inntekt - menns arbeid ofte knyttet til attåttnæringene, som var markedsorientert og ga mer ustabil inntekt.

Førindustrielt innmarks-utmarksbruk: Prinsippet var at energi ble ført fra utmarka til innmarka (via gjødsel) – symbolisert ved sommerfjøset (som imidlertid ble vanlig først omkring 1800).

Førindustrielle driftsformer:

- reitbruk (vest, nord)
- skiftebruk (øst, midt)
- nordnorsk utmarksbruk
- finsk svedjebbruk (øst)

I skiftebruk var firevangsbruk vanlig, lot jorda ligge brakk hvert fjerde år. Hadde fast gjerde rundt innmarka, flyttbare gjerder på innmarka, slik at en kunne skifte mellom dyrking og beite. Bakgrunnen for dette skiftebruk var gjødselmangel.

Vekselbruk var skiftebruk uten at noe lå brakk – sykluser på tre år, mange muligheter for variasjon.

Det førindustrielle landskapet (før 1870) var preget av at det mest var attåttnæringene som var markedsrettet. Dette var et kulturlandskapet preget av overutnyttelse, hammskiftet reddet jordbruket fra kollaps.

Hestemekaniseringen 1870-1950 førte til jordskifte og større sammenhengende enheter. Samtidig skapte industrialiseringen en ny type kombinasjonsbruk med arbeiderbøndene (mye sesongarbeid) - utgjorde reservearbeidskraft for industrien. Noe kunstgjødsel ble brukt, men ellers var jordbruket fortsatt basert på lokale ressurser.

Traktorens landskap (etter 1950) var preget av krav til effektivisering og spesialisering - planering av landskap, lukking av bekker, fjerning av randsoner (som tidligere ble brukt til å skaffe ved, kjerving av dyrefôr o.s.v.) – fikk et skarpere skille mellom det fulldyrkede og skogen. Dette jordbruket bygger i stor grad på ressurser utenfra (kunstgjødsel, bensin). Andre typiske trekk som påvirket landskapet er nedtrapping av seterdrift og skogsbeite (tettere skog,

som bare blir utnyttet til tømmer), samt at tilleggsnæringer ble vanlig også blant større bønder.

Radikal reaksjon på 1970-tallet mot strukturrasjonaliseringen i landbruket - gjennomslag for prinsipper som vern av kulturlandskap, "kortreist mat", økologisk jordbruk, bevaring av gamle husdyrraser m.m.

Globaliseringens landskap (etter 1980) skapte "fraflyttingslandskap" og "tilflyttingslandskap" - konflikt mellom vern og vekst. Det har vært en utvikling fra vern (natur/kulturminnevern) til forvaltning (naturforvaltning/kulturminneforvaltning), med bærekraftig utnyttelse som prinsipp. Økt vekt på lokalt særpreg i forbindelse med bruk av kulturlandskapet i turismen. Instrumentell bruk av natur/kulturminner: skaper vekst og verdier med utgangspunkt i vern og forvaltning. Resultatet kan lett bli en todeling mellom et internasjonalt marked med stordrift og små enklaver med økologisk drift.

Endringer i landskap og landskapssyn sett i forhold til samferdselen: "robåtens, vandringsmannens, dampbåtens, jernbanens og bilens landskap". Eksempel fra Todalen på Nordmøre (Vangsgutane).

Det førindustrielle landskapet var robåten/vandringsmannens landskap. Dampbåten/jernbanen skapte små tettsteder (nye "magneter") – førte til økt kjøp og salg og at klokka og kalenderen kom inn i dagliglivet. For jordbruket var ofte naturtegn mer relevant enn fast dato/klokkeslett.

Den førmoderne tankegang med subjektive avstandsmål (steinkast, dagsreise) og syklisk tankegang (solens gang) er erstattet av en moderne tankegang, med objektive lengdemål, bruk av kart og en standardisert og linjær tidsoppfatning. Denne utviklingen startet med dampskip/jernbane/telegraf, ble fullført med radioen.

Jernbane/dampskip innebar en kollektivisering av reisen, men systemet med ulike klasser om bord opprettholdt klassesamfunnet. Bussen var et unntak fra dette - bussens historie er dessverre lite beskrevet. Sykkel og sparkstøtting økte den lokale radiusen.

Bilen individualiserte og privatiserte reisen (jfr TV som erstatning for kino), opphevet klasseskillene. Bilen har blitt et kontorversielt nøkkelsymbol på det moderne samfunnet: upersonlige relasjoner, styrt av detaljerte og formaliserte regler. Økt mobilitet løser opp lokale relasjoner.

Veibygging ("nyveier" fra 1840-tallet og framover) flyttet gradvis kommunikasjonen fra sjøen til innlandet. Utviklingen skjøt fart med bilismen, som førte til en "vrenging av kystlandskapet" – skapte krav om nye veier. Utvikling "fra tettsted til spredtsted". Økt tradisjonalisme (rasteplasser med torvtak o.s.v.) kan ses som en reaksjon mot dette.

Stedsreparasjon som en reaksjon på "spredtstedet", hadde sammenheng med nyurbanisme og globalisering (den internasjonale landsbyen som forbilde).

Relevant litteratur:

- Asheim, Vidar 1996. Kulturlandskapets historie : jord- og skogbruksområdene slik det var og slik det er i flatbygdene på Østlandet
- Christensen, Arne Lie 1995. Den norske byggeskikken. Hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid. Pax Forlag. Oslo.
- Christensen, Arne Lie 2002. Det norske landskapet. Om landskap og landskapsforståelse i kulturhistorisk perspektiv. Pax Forlag. Oslo.
- Löfgren, Orvar 1992. "Landskabet" I: Kirsten Hastrup (red.) Den nordiske verden. Gyldendalske Boghandel. København.
- Nordhagen, Per Jonas 2003. "Borgerskapet sitt hundreår" I: Brekke m.fl. (red.) Norsk arkitekturhistorie. Frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Sørby, Hild 1992. Klar ferdig hus. Norske ferdighus gjennom tidene. Ad Notam Gyldendal. Oslo.
- Fortidsminneforeningens hefter Murbyen Kristiania 1850-1900, Funkis og Drabantbyen.